

УДК 342.9

Олександр Пучков,
аспірант кафедри теорії та історії держави і права
Міжнародного гуманітарного університету

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУЧАСНОГО ПРАВОПОРЯДКУ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Стаття присвячена дослідженню доктринальних підходів щодо визначення поняття правопорядку у сфері національної безпеки. На основі наукових напрацювань описано характерні ознаки правопорядку у сфері національної безпеки.

Ключові слова: безпека, національна безпека, правопорядок, правопорядок у сфері національної безпеки, ознаки правопорядку.

Постановка проблеми. Однією з головних умов проведення якісних досліджень з отриманням науково обґрунтованих висновків є термінологічна точність. Тому дослідження поняття та ознак правопорядку у сфері національної безпеки є необхідним. Зазначена проблема у науці не знайшла свого належного комплексного дослідження, а роботи науковців присвячені вивченню сучасного правопорядку загалом, його аксіологічному аспекту або лише дослідженню категорії «національна безпека» без симбіозу з її реальним втіленням у формі правопорядку. Так, загальнотеоретична проблематика правопорядку висвітлена у досить великій кількості наукових статей, дисертаційних досліджень, монографій відомих вітчизняних і зарубіжних дослідників, таких як М. Г. Александров, С. С. Алексєєв, В. В. Борисов, А. Ф. Крижановський, В. В. Лазарєв, М. М. Марченко, В. С. Нерсєянц, П. М. Рабінювич, О. Ф. Скакун, Т. М. Шамба, Л. С. Явич та інших.

Метою статті є дослідження поняття та ознак сучасного правопорядку у сфері національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Для визначення категорії «правопорядок у сфері національної безпеки» проаналізуємо категорію «правопорядок» загалом і звернемося спочатку до словникової літератури. Енциклопедичні видання визначають правопорядок (англ. law and order) як одну зі складових частин громадського порядку, що складається в результаті реалізації різних видів соціальних норм, які регулюють різноманітні сфери суспільного життя й різняться між собою характером і відмінним способом впливу на поведінку людей (звичаї, норми моралі, правила діяльності громадських організацій

тощо) [2, с. 345-346.]. В академічному тлумачному словнику ще залишається відголосок номенклатурного і застарілого підходу до дефініції правопорядку. Так, він визначається як суспільний порядок, урегульований правом, законом [12]. Тобто правопорядок регламентується правовими нормами, які прийняті у передбаченому в цій державі порядку. Фактично правопорядок як певний стан врегульованих правом суспільних відносин характеризується реальним рівнем законності, забезпеченістю та реалізацією суб'єктивних прав, дотриманням юридичних обов'язків усіма громадянами, органами й організаціями.

Однак дослідження правопорядку у сфері національної безпеки лише з позицій позитивного права буде явно неповним. Тому для вирішення таких питань необхідно звернутися до інших підходів до розуміння категорії «правопорядок».

Так, професор А.Ф. Крижановський доходить висновку, що у сучасній юриспруденції існують класичні, некласичні та постнекласичні теорії правового порядку. Постнекласичні теорії зосереджені на синергетичних основах правового порядку. При такому підході правовий порядок – це складна система, що породжує сама себе та розвивається нелінійно, в кожний окремий момент часу. У результаті кожної події порядок творить нові умови свого ж існування. Порядок – це нестабільний стан, один із різновидів хаотичного, невпорядкованого буття [1, с. 7]. Саме цей підхід є, на нашу думку, найбільш продуктивним у вивченні правопорядку у сфері національної безпеки, і він буде взятий за основу в подальших наукових пошуках.

Пряпорядок – це цілісне інституційне соціально-правове явище, що являє собою самостійний феномен правової реальності.

Він є загально визнаним наочним фактом і невід'ємною частиною офіційного, публічного і приватного правового життя, яке існує у суспільстві і щоденно має прояв у різноманітних обставинах життєдіяльності окремих особистостей та спільнот [5, с. 9-10].

Використовуючи наші напрацювання щодо дефініції «національна безпека» [9], можна згенерувати визначення поняття «правопорядок у сфері національної безпеки», що стане основою для подальших наукових пошуків. Так, правопорядок у сфері національної безпеки – реальний статико-динамічний стан соціально-правового життя, який характеризується захищеністю об'єктів національної безпеки та національних інтересів і цінностей усього народу від потенційних, реальних загроз і викликів.

Для більш чіткого розуміння сутності та природи правопорядку у сфері національної безпеки необхідно дослідити його ознаки. Проаналізувавши феноменологію та природу сучасного порядку, професор А. Ф. Крижановський визначає дев'ять ознак [6]. З огляду на специфіку предмету дослідження, вони стануть основою для вивчення правопорядку у сфері національної безпеки. Використовуючи матрицю ознак, що виділяє науковець, перенесемо на неї сферу національної безпеки. При такому вивченні можна дійти таких висновків.

По-перше, сучасний правовий порядок має ґрунтуватися на розумінні суспільною правосвідомістю ідеї права як міри свободи, справедливості та формальної рівності. Воно несумісне з нормативістським праворозумінням, яке виходить із того, що рамки свободи і справедливості визначаються державою. Правопорядок у сучасному розумінні розглядається не тільки і не стільки в оціночному (з точки зору його ефективності) і структурному (як система правовідносин, в яких реалізується право) аспекті, а й у соціологічному ключі, який передбачає правопорядок як об'єктивну реальність, зумовлену безліччю факторів найрізноманітнішої природи (не тільки нормами і системою примусу). Правопорядок у сфері національної безпеки має свою специфіку, що пов'язана як з особливою цінністю для суспільства – власне станом захищеності, так і з окремими об'єктами безпеки – людини, суспільства, держави та іншими чинниками. Залежно від об'єкта природи правопорядку може мати різні джерела: наприклад, для держави це насамперед позитивне право, для суспільства і людини – це природне. Як зазначає професор А. Ф. Крижановський, біологічний організм людини, людська свідомість та форми соціального життя з їх повсякденною плінністю влад-

но визначають особливу пріоритетність для людини прагнення до порядку. Тенденція антропологізації правового порядку означає поглиблення «людського» у правовому порядку, тобто все більше втілення людської природи, іманентних якостей людини у самому феномені правового упорядкування [5, с. 5]. Стан захищеності за аналогією з прагненням до упорядкування також має антропологічне начало і є одним із найсильніших інстинктів організму. Антропологічна основа правопорядку приховується в самій біологічній природі людини, якій характерна поведінка для захисту себе. У разі екстраполювання такої поведінки на державу або суспільство, що можна визнати «організмами» суспільного буття, їм також характерна схожість формування стану захищеності від зовнішніх загроз. Це відбувається за рахунок формування тотожних або схожих цінностей в окремо взятих людей та переходу до масових явищ. Надалі при опрідечуванні такої діяльності та появи загроз безпеці і виробляються механізми, суб'єкти захисту, превентивний механізм тощо.

По-друге, сучасний правовий порядок має ґрунтуватися саме на плюралістичності правових джерел, передусім на тих, які мають витoki із природного права, визнаних цивілізованим світом стандартах прав і свобод людини.

Роль правопорядку у сфері національної безпеки в його конкретній формі і місце в системі громадського правопорядку визначені змістовними характеристиками. Вони залежать як від нормативного ладу права або від правозастосовчої практики, так і від складного поєднання різних чинників суспільного буття – економічних, політичних, ідеологічних, моральних. Варто відзначити, що на сучасний правопорядок у сфері національної безпеки значний вплив справляють поширені кримінальні практики, такі як корупція, організована злочинність, торгівля зброєю тощо.

Правопорядок загалом і у сфері національної безпеки зокрема ґрунтується як на позитивному, так і на природньому праві, що формується у свідомості всіх членів суспільства. Представники правоохоронних органів є повноцінними членами суспільства, тому реагування на загрози національній безпеці необхідно здійснювати на превентивному рівні під час формування правопорядку в межах інституціоналізації окремих видів соціальних практик. За термінологічною конструкцією «правоохоронні органи» знаходиться соціалізована людина з розумінням моралі, цінностями, правовою культурою.

У цьому аспекті варто зазначити, що у механізм самоорганізації правового порядку

входять традиції його духовно-культурної основи, системоутворюючі зв'язки. Більш того, відтворення духовно-культурних традицій правового порядку (перш за все ідеал справедливості, пріоритет загальносуспільних інтересів, колективізм, тісний зв'язок права з релігією, взаємодопомога, повага до держави) як сутнісних норм юридичної діяльності може розглядатися як відтворення самого правопорядку. Для правового порядку в перехідний період безперервне оновлення стає необхідним, адже як сукупне ціле він підпорядковує собі необхідні явища і процеси правової дійсності і створює з них відсутні в ньому елементи. Звідси впливає самоорганізуючий характер правопорядку як системи [11].

По-третє, сучасний правовий порядок – це легітимний порядок у правовій сфері, тобто фактичний (реально існуючий) стан упорядкованості правової життєдіяльності суспільства, який підтримується домінуючою частиною суспільства, передусім громадянським суспільством. Правопорядок у сфері національної безпеки є результатом масово-стихійної соціальної активності людей або соціальних практик окремих груп суспільства. Легітимація у цьому аспекті набуває великого значення, особливо для забезпечення безпеки національних інтересів. Адже нормативно закріплених стандартів, цілей і правил поведінки не досить для забезпечення захищеності суверенітету, економічної свободи, національної автентичності тощо. Для цього необхідне усвідомлення більшою частиною суспільства національної безпеки як цінності, прийняття та постійне відтворення. Однак слід враховувати, що для забезпечення правопорядку у сфері національної безпеки не досить лише діяльності державних інституцій. Національна безпека, існування і розвиненість громадянського суспільства перебувають у прямій залежності від здатності правопорядку в його самоорганізованих формах конкурувати з державним правопорядком, що встановлюються специфічними засобами. Це необхідно насамперед для сталого розвитку суспільства і держави, постійного контролю за ефективністю державно-правового механізму захисту національної безпеки, а також для неможливості узурпації влади або її криміналізації, що буде становити загрозу для нормального функціонування та розвитку суспільства.

У питанні легітимації правопорядку у сфері національної безпеки і правопорядку загалом особливе місце займає питання наявності іншої частини суспільства, що не сприймає загальноприйнятні основи правопорядку, що склалися. Передусім ідеться

про різні форми організованої злочинності та корупцію. Йдеться про формування альтернативного (кримінального) правопорядку, який існує на основі незаконних (альтернативних) правил поведінки. Однак з усіма можливостями і засобами ще жодному суспільству не вдалося повністю викоринити злочинність. Це пов'язано з тим, що кримінальні практики мають більшу ступінь самоорганізації та самовідтворюваності, що підтверджується збільшенням рівня злочинності, розвитком кримінальних субкультур, поширенням цінностей та норм, притаманних тюремній субкультурі. Більше того, на думку Е. Дюркгейма, злочинні практики є нормою для суспільства, головна задача якого – визначити соціально-допустимий рівень злочинності і контролювати її. Дійсно, кримінальний правопорядок є індикатором недосконалості, нерегульованості різного роду суспільних відносин. Як зазначає О. В. Юдін, кримінальний правопорядок є крайньою формою, альтернативною позитивному громадському правопорядку. Ступінь його самостійності, стійкості і негативної значущості для суспільства і держави у зв'язку зі зростанням організованої злочинності також зростає, що загострює проблему успішної реалізації права [13].

Із цього можна зробити висновок, що основним критерієм розрізнення форм правопорядку є характер формування, організації та відтворення. З цієї точки зору правопорядок або має зовнішнє джерело організації (він встановлюється), або має внутрішнє джерело організації (він самоорганізується). Перший умовно можна назвати державним, другий – не державним. Вбачається, що останній є більш гнучким до змін, бо не проходить складних процедур нормативного закріплення, а одразу реалізується в соціальній практиці. За аналогією з відносинами, що складаються в соціумі між автономними і незалежними або між залежними суб'єктами, можна виокремити і третій – міжнародний. Саме специфічна природа правопорядку у сфері національної безпеки є першоосновою формування міжнародного правопорядку у вказаній сфері. Постійний діалог, у якому беруть участь суб'єкти міжнародних відносин (насамперед держави), зводиться до захисту власних національних інтересів.

Цілеспрямовано організований, узаконений, офіційний правопорядок спирається на позитивне право, що закріплює насамперед інтереси влади як національні інтереси. Стихійний, недержавний правопорядок складається, з одного боку, внаслідок суспільної реакції на офіційний правопорядок, як результат законслухняної

діяльності членів суспільства; з іншого боку, він складається внаслідок масової правової практики, суб'єктами якої виступають конкретні люди з узвичаєними уявленнями про права, обов'язки і відповідальність тощо. Міжнародний правопорядок більшою мірою підвладний нормам міжнародного права.

По-четверте, сучасний правовий порядок забезпечується необхідною, достатньою (але не надлишковою), раціонально організованою, діючою на юридично-професійній основі, ефективною системою спеціалізованих інституцій забезпечення правового порядку, які функціонують у рамках режиму правової законності, на основі права, за допомогою правових засобів і методів.

Системою спеціалізованих інституцій у цьому контексті виступає саме державно-правовий механізм забезпечення правопорядку у сфері національної безпеки, що включає як державні органи, так і громадські організації, які можуть функціонувати в межах названої системи, а також, як показує дійсність, і поза її межами, наприклад, діяльність цивільних корпусів добровільних батальйонів тощо. Сучасний правопорядок у сфері національної безпеки складається з двох систем відносин різних типів – органічних і механічних, що мають певні відмінності у функціонуванні. Механічна система правопорядку встановлюється на рівні держави шляхом визначення пріоритетів розвитку, національних інтересів тощо, забезпечується та охороняється державними правоохоронними органами та окремими ініціативними спільнотами (наприклад, такі форми участі громадськості передбачені в Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [3] тощо). Її основою насамперед є позитивне право. Органічна система правопорядку встановлюється та охороняється суспільством у формі цінностей, правових звичаїв, корпоративних правил поведінки тощо. Обидві системи перебувають у симбіозі, вони безперервно впливають одна на одну, що породжує зміни у суспільному сприйнятті правопорядку, цінності національних інтересів, необхідності тієї чи іншої політики держави у сфері національної безпеки.

У цьому аспекті В. М. Казаков зазначає, що правовий порядок являє собою не стільки керовану зверху (державою), скільки самоорганізуючу систему. Для забезпечення високої стійкості необхідна така авторегуляція в системі, яка відповідала б іррегулярному характеру суспільного життя. Саме тому правовий порядок, що підтримує стійкість та стабільність у доволі широкому діапазоні зовнішніх умов, у перехідний період у разі

необхідності повинен бути організований ймовірним чином. Ця закономірність проявляється в перевазі диспозитивного (приватно) правового регулювання в перехідний період [4]. Підтримуючи вказане твердження, О. П. Сауляк зазначає, що з позиції індивідів та різних соціальних груп цінність правового порядку зумовлюється тим, якою мірою він виступає гарантом реалізації індивідуальних і корпоративних прав і свобод, забезпечує особисту та групову безпеку і справедливість. Отже, правопорядок – це об'єктивно необхідна соціальна форма, що забезпечує юридичну захищеність та безпеку [10].

Ідею розподілу правопорядку на державний правопорядок та суспільний правопорядок підтримує й Є. С. Папригін. У своєму дисертаційному дослідженні автор зазначає, що правопорядок має політичну (як оформлення власної державної волі), соціальну (потреба в суспільному порядку) та власне правову (необхідність справедливості) природу. У кожному реальному правопорядку його природа полягає в складному і неоднорідному поєднанні цих трьох компонентів [8]. Тому переосмислення природи правопорядку у сфері національної безпеки є неминучим процесом. Сьогодні багато правознавців-теоретиків, такі як Ю. М. Оборотов, П. М. Рабінович, А. Ф. Крижановський, В. І. Кузнецов та інші, стверджують, що застосування постнекласичної методології в юриспруденції як ніколи актуальне з огляду на трансформації образу права і держави у свідомості сучасної людини. Крім цього, ірраціональний підхід дозволив виділити два способи правового регулювання: нормативний і ненормативний [6]. Останній у світлі подій у сфері національної безпеки України набуває особливого значення для його дослідження.

Висновки.

Отже, проведений аналіз дозволив встановити, що правопорядок у сфері національної безпеки – реальний статико-динамічний стан соціально-правового життя, який характеризується захищеністю об'єктів національної безпеки та національних інтересів і цінностей всього народу від потенційних, реальних загроз і викликів. Правопорядок у сфері національної безпеки є результатом масово-стихійної соціальної активності людей або соціальних практик окремих груп суспільства. Легітимація у цьому аспекті набуває важливого значення, особливо для забезпечення безпеки національних інтересів. За допомогою матриці ознак, що розробив професор А. Ф. Крижанівський, визначено характерні ознаки сучасного правопорядку у сфері національної безпеки.

Список використаних джерел:

1. Арабаджи Н.Б. Правовий порядок як цінність: загальнотеоретичне дослідження : автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 31 с. С. 7.
2. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 992 с.
3. Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» № 1835-III від 22 червня 2000 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>.
4. Казаков В. Н. Правовой порядок в юридической теории и практике : автореф. дисс. д-ра юрид. наук. М., 2003. 55 с.
5. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : автореферат дис. ... д-ра юрид. наук. Одеса, 2009. 42 с.
6. Крижановський А. Ф. Сучасний правопорядок: контури теорії. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 49. 2009. С. 132-135.
7. Оборотов Ю. Н. Ценностно-нормативное регулирование в украинском праве. Актуальные проблемы политики: сб. науч. праць. О., 2007. Вип. 31. С. 27.
8. Папрыгин Е.С. Правопорядок в государствах с различными формами политико-правового режима : автореферат дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2009. С. 11.
9. Пучков О. О. Національна безпека: концептуальні підходи до розуміння. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». Випуск 5. Том 1. 2017. С. 41–45.
10. Сауляк О.П. К вопросу о ценности правопорядка. Право как ценность: многообразие исторических форм и перспективы развития. Сочи, 2004. 270 с.
11. Сенчук С.С. Теоретические проблемы социальной природы правового порядка. Вестник Нижегородской академии МВД России. 2014. № 1(25). С. 226-229.
12. Словник української мови: в 11 томах. Том 7, 1976. С. 508.
13. Юдин А. В. Формы правопорядка в современном обществе : диссертация ... кан. юрид. наук : 12.00.01. М., 2009. 148 с.

Статья посвящена исследованию доктринальных подходов к определению понятия правопорядка в сфере национальной безопасности. На основе научных работ описаны характерные признаки правопорядка в сфере национальной безопасности.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, правопорядок, правопорядок в сфере национальной безопасности, признаки правопорядка.

The article is devoted to the research of the doctrinal approaches to the definition of the concept of the legal order at the national safety sphere. It is described typical features of the legal order at the national safety sphere through using the scientific developments in this sphere.

Key words: safety, national safety, legal order, legal order at the national safety sphere, features of the legal order.